

# PRÍSPEVOK K POZNANIU DOBOVEJ MÓDY 15. A 16. STOROČIA NA PRÍKLADE NÁLEZOV KACHLÍC Z OPONICKÉHO HRADU<sup>1</sup>

Barbora JANČIOVÁ

JANČIOVÁ, Barbora. **A contribution to the knowledge of period fashion of the 15<sup>th</sup> and 16<sup>th</sup> centuries on the example of stove-tile finds from the Oponice castle.** The contribution presents an insight to the study of fashion trends on the basis of iconography of front heating walls of Gothic and Renaissance stove-tiles from the Oponice castle. Garments gradually evolved and were adopted to the living conditions which was reflected also in artistic creation. Based on this fact, it is possible to observe the character of the past society by means of iconography on the stove-tiles.

**Keywords:** stove-tiles, Oponice castle, iconography, fashion, clothes and garments

**Kľúčové slová:** kachlice, Oponický hrad, ikonografia, móda, odev a jeho súčasti

## Úvod

Najpočetnejším nálezovým materiálom pri archeologických výskumoch stredovekých hradných komplexov je keramika. Významnú zložku produkcie tvoria kachlice ako pozostatok kachľových pecí, s ktorými sa na území Slovenska stretávame po polovici 14. storočia (Mácelová/Kvietok 2013, 4, 5). Štúdium kachlíc sa v poslednom období stáva predmetom väčšieho záujmu, čo súvisí s nárastom archeologických výskumov hradných areálov. Rozmanitá kolekcia gotických a renesančných kachlíc bola objavená počas výskumu Oponického hradu, ktorý realizovala Katedra archeológie FF Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v rokoch 2015 – 2018.

V nasledujúcom príspevku sa zameriavam na zhodnotenie figurálnych motívov komorových kachlíc zo súboru oponických kachlíc.

Kachlice ako umelecké výtvyry reagovali na meniace sa nároky a požiadavky v rôznych sférach života. Môžu tak byť dôležitým ikonografickým prameňom pre poznanie dobovej módy a prostredníctvom toho vypovedať o sociálnom postavení jednotlivca v rámci stavovskej diferencovanej spoločnosti. Jediným nedostatkom pri rekonštrukcii dobového odevu je farebné obmedzenie na výjavoch kachlíc. Do úvahy treba brať aj možnosť, že zobrazované motívy nemusia vždy vypovedať o charaktere vtedajšej spoločnosti, doložené je aj prežívanie staršej ikonografie alebo môžu byť výsledkom individuálneho štýlu objednávateľa či výrobcu.

## Oponický hrad – topografia, dejiny, výskum

Oponický hrad sa nachádza na juhozápade Slovenska, asi 2,5 km juhovýchodne od intravilánu rovnomennej obce Oponice, okr. Topoľčany. V prvej písomnej zmienke z roku 1300 sa spomína „castrum Oponh“ ako pevnosť dohliadajúca na obchodnú cestu, ktorá viedla z Topoľčan smerom na juh do Nitry. Svedčí o tom aj samotné situovanie hradu na zalesnenom výbežku pohoria Tribeč v nadmorskej výške 333 m nad morom, odkiaľ je dobrý výhľad na údolie stredného toku rieky Nitra (Bóna/Repka/Sater 2017, 6).

<sup>1</sup> Predložený príspevok vznikol v rámci riešenia grantových projektov VEGA č. 2/0037/17 a UGA I/4/2019.

Koncom 13. storočia dal hrad pravdepodobne vybudovať magister Čák. Po jeho smrti sa stáva majetkom jeho brata Matúša Čáka Trenčianskeho a neskôr sa dostal do rúk ďalších rodov. K najvýznamnejším patrí kráľovský rod Anjuovcov či šľachtický rod Aponiovcov, podľa ktorého získal hrad aj pomenovanie. V priebehu 15. a 16. storočia bol hrad ohrozovaný husitmi, bratříkmi a tiež lúpežným prepadnutím poddaných (Bóna/Repka/Sater 2017, 18-22). Následne sa Aponiovci presúvajú do novopostaveného kaštieľa v dedine pod hradom a po smrti Pavla a Petra Aponiho v polovici 17. storočia už nebol hrad podľa historických správ ďalej využívaný, chátral, postupne deštruoval a menil sa na ruinu (Bóna/Repka/Sater 2017, 29, 37).

Do centra záujmu sa dostáva Oponický hrad opätovne až od deväťdesiatych rokov 19. storočia. Realizovaný tu bol výskum zameraný na stavebný vývoj hradu (J. Könyöki v rokoch 1887 – 1888; D. Menclová v roku 1957 a od deväťdesiatych rokov 19. storočia až do súčasnosti M. Bóna), ktorý umožnil rekonštruovať prestavbu najstaršej gotickej podoby hradu až po poslednú neskororenesančnú fázu zo začiatku 17. storočia (Bóna/Repka/Sater 2017, 12, 13). Od roku 2001 sa o ruiny hradu stará občianske združenie Apponiana, ktorého cieľom je nielen výskum, ale aj zachovanie, obnova a prezentácia tejto pamiatky (Bóna/Repka/Sater 2017, 72). Dispozične tvoria hrad dva celky (jadro-horný hrad a predhradie-dolný hrad) a v rámci nich 14 objektov (obr. 1), zapísaných od roku 1963 ako národné kultúrne pamiatky (Bóna/Repka/Sater 2017, 9, 10; Internetový zdroj 3).

Samotná aktivita archeológov začína až v 20. storočí. Vykonané boli viaceré prieskumy, letecká prospekcia, povrchové zbery a v roku 2008 realizoval Archeologický ústav SAV v Nitre pod vedením M. Bielicha prvý sondážny archeologický výskum (Bielich 2011, 67, 68). Systematický archeologický výskum za účelom pamiatkovej obnovy hradu v rokoch 2015 až 2018 viedol D. Repka z Katedry archeológie FF UKF v Nitre. Počas štyroch výskumných sezón bol na hrade preskúmaný priestor v rámci 39 sond a získaný početný huteľný archeologický materiál, ktorý potvrdil datovanie hradu do obdobia od polovice 13. do polovice 17. storočia.

### Kolekcia kachlíc

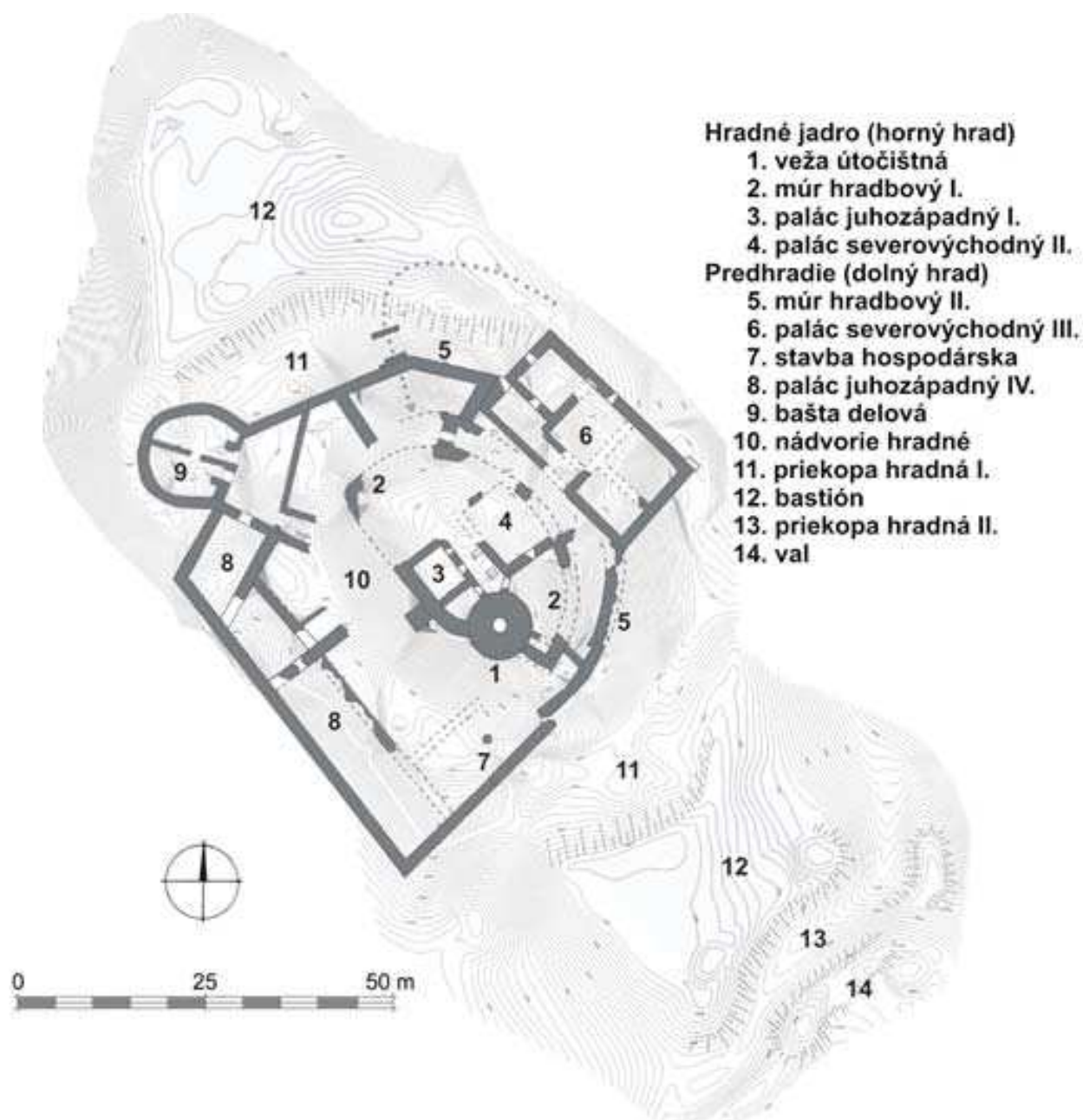
Veľké množstvo nálezového inventáru z Oponického hradu tvorili práve kachlice, ktoré boli zastúpené celkovým počtom 4247 kusov. Predstavujú ich prevažne fragmenty, ale i celé kusy gotických a renesančných kachlíc. Najčastejšie zastúpené, tzv. komorové kachlice<sup>2</sup>, sú nielen dokladom vyvinutého spôsobu vykurovania na hrade, ale tiež estetického cítenia prostredníctvom reliéfného zdobenia ich čelných stien. Na oponických kachliciach prevláda rastlinný a rastlinno-zoomorfný motív, ďalej figurálny, geometrický, heraldický a architektonický motív (obr. 2). V rámci týchto skupín je možné vyčleniť typologickú škálu motívov, doposiaľ 34 typov, ktoré poskytujú bližšie informácie k štúdiu kachlíc.

Z. Halzbauer (1998) sa vo svojej práci "Krása stredovekých kamen: Odras náboženských idejí v českém řemesle" venoval umeniu v gotickom kachliarstve, ktoré sa na Slovensku formuje od 14. storočia a jeho prvky prežívajú aj v 16. storočí (Holčík 1976, 92). Medzi základné výtvarné znaky zaradil:

- štíhle a výškou prevažujúce zobrazenia osôb, zvierat a predmetov,
- strnulé postavy bez náznaku pohybu, telo otočené z profilu,
- hlava v smere en face, vypúlené oči a vlasy rovné alebo štylizované kučery,
- biblické osoby s osobnými atribútmi v reálnej podobe, niekedy s nápisovými páskami,
- písmo v podobe gotických minuskúl, niekedy obrátené zrkadlovo alebo hore nohami,<sup>3</sup>
- neglazované, resp. zeleno glazované kachlice.

<sup>2</sup> Komorové kachlice sú mladším typom kachlíc, na Slovensku sa začali vyrábať na prelome 14. a 15. storočia. Ich základ tvorí komora uzavretá čelnou reliéfnou stenou na jednej strane a s vykrojeným dnom na druhej strane, ktoré bolo situované na peci smerom do vnútra (Kvietok/Mácelová 2013, 5).

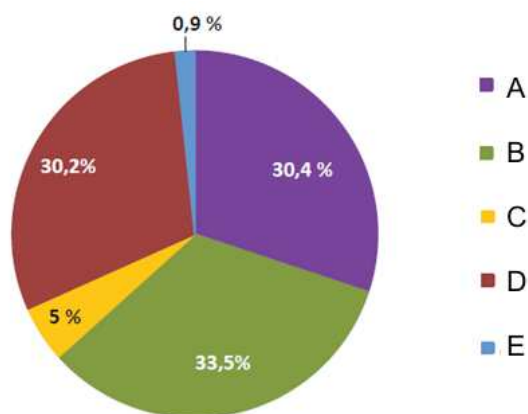
<sup>3</sup> Ako výsledok majstrovej neznalosti, ktorý vyryl nápis v správnej podobe do prvotnej formy (Halzbauer 1998, 29-31).



Obr. 1. Pôdorys Oponického hradu s rozdelením na jednotlivé časti  
 (podľa Bóna/Repla/Sater 2017, 10, obr. 4)

Renesančné kachlice, ktoré zodpovedajú 16. a 17. storočiu, opísal v príspevku 'Stredoveké kachlice na Slovensku' Š. Holčík (1976, 111). Uvádza tieto charakteristické znaky:

- prispôsobenie figurálnych, zvieracích aj rastlinných motívov,
- časté svetské motívy zo života,
- portréty alebo busty významných osobností,
- centrálny motív pod architektonickým oblúkom,
- detailnejšie prepracovanie,
- rastlinná výzdoba v podobe súvislej ornamentiky až tapety,
- polychrómnne glazovanie.



Obr. 2. Zastúpenie reliéfnych motívov v súbore kachlíc z Oponického hradu. A – figurálny motív, B – rastlinný a rastlinno-zoomorfný motív, C – heraldický motív, D – geometrický motív, E – architektonický motív

Všetky spomenuté charakteristiky umožňujú elementárnu klasifikáciu kachlíc do chronologického i umeleckého rámca. Jedinečným parametrom pri ich hodnotení môže byť práve dobové vyobrazenie odevu, ktorý podliehal módnym zmenám v čase i priestore. Problematikou odievania na ikonografii sa širšie venovala M. M. Zuberová (1988). Pri opise jednotlivých častí odevu som sa opierala o jej monografiu s názvom 'Tisícročie módy', kde vychádzala z dochovaných archívnych (prevažne latinsky písaných) prameňov.

V súbore oponických kachlíc je ženská či mužská postava s náznakmi odevu rozpoznateľná na viacerých fragmentoch, ktoré predstavujú 7 typov motívov s rozličnými scénami (náboženskými i svetskými).

### Mužský figurálny motív

#### Postava ukazujúca na nápis

Tento motív predstavuje postavu stojaceho muža, ktorý v ľavej ruke drží meč a pravou rukou s palicou, resp. prútom, ukazuje na nápis (obr. 3). Muž s bradou má oblečené pančuchové nohavice, tesný kabát zopnutý radom gombíkov, ktorý siaha po stehná, a tiež bližšie neurčiteľnú kónickú pokrývku hlavy. Dĺžka samotných kabátov sa v priebehu neskorého stredoveku menila, raz sa skracovala, inokedy predlžovala (Sendeková 2012, 293).

Meče mali funkciu nielen ako zbrane, plnili tiež úlohu pri rôznych ceremoniach a boli znakom určitého stavu. Ich tvar sa postupne menil a vyvíjal (Klučina 2004, 13). Na sledovanom motíve má postava dlhý meč s oválnou hlavicou, ktorý je značne štylizovaný a len fragmentárne zachovaný. Meče s rovnou záštitou, kruhovou, resp. oválnou hlavicou a pomerne dlhou čepeľou sa podľa typológie R. E. Oakeshotta (1960) využívali medzi rokmi 1350 až 1550 v boji proti plátovej výzbroji.

V hornej časti motívu sa v troch vodorovných riadkoch pod sebou nachádza nápis v latinčine. Dajú sa tu rozoznať slová ANDREAS v prvom, POCABENSK<sup>4</sup> v druhom a IHS v poslednom riadku<sup>5</sup>. Pod nimi sa ešte nachádza zvislý stĺpec so zrkadlovým nápisom BEATA.BEAT<sup>6</sup>. Forma písma v podobe majuskuly je typická pre obdobie renesancie (Repka/Sater/Šimunková 2017, 192).

<sup>4</sup> Kachlice s nápisom ANDREAS POCABENSK sú známe z Topoľčianskeho hradu, hradu Tematín a kaštieľa v Horných Obdokovciach. Usudzuje sa, že tu ide o osobné meno „miestneho“ kachliarskeho majstra (Internetový zdroj 4).

<sup>5</sup> Trojica písmen IHS je vo význame nomen sacrum, t. j. svätého mena Ježiša Krista. V rámci neskorostredovekého náboženstva symbolizuje výraz „In hos signo“ (v tomto znamení) alebo „Iesus hominum salvator“ (Ježiš Kristus; Slivka 2017, 826).

<sup>6</sup> Slovo „beata“ sa často spája s latinským pomenovaním Panny Márie ako „Beata(e) Mariae Virginis“, čo v preklade znamená blahoslavená Mária Panna (Bóna/Repka/Sater 2017, 60).



Obr. 3. Fragmenty štyroch kachlíc s motívom Postava ukazujúca na nápis, Oponický hrad.  
Foto: B. Jančiová

#### *Jazdec na koni*

V podobe fragmentov je v súbore zastúpený výjav jazdca cválajúceho na koni smerom vpravo, ktorý jednou rukou drží opraty a druhú má zohnutú za chrbtom (obr. 4). Postava muža má oblečené priliehavé pančuchové nohavice a odev, ktorý sa od pásu nadol rozširuje a siaha približne po kolená. Zobrazený odev predstavuje pravdepodobne suknicu, ktorá je na hrudi zopnutá radom gombíkov. Vrchná časť odevu je ukončená jednoduchým nízkym golierom a doplnená horizontálnymi a vertikálnymi prvkami. Tie môžu byť dekoratívnym prvkom samotnej suknice alebo súčasťou ochrannej zbroje. Na hlave má jazdec kónickú pokrývku hlavy ozdobenú perom. Podľa G. Embletona (2007, 36) neexistovala v období stredoveku špeciálna pokrývka, vojaci nosili rôzne druhy kužeľovitých čiapok. V období 14. a 15. storočia sú tiež rozšírené rôzne tvary plstených klobúkov (Sendeková 2002, 299). Dobre viditeľná je tiež hlavica meča, ktorý je v blízkosti pásu jazdca a pokračuje ďalej poza telo koňa. Rovnako ako na predchádzajúcom motíve ide o meč s oválnou hlavicom, ktorý je možné datovať do obdobia medzi roky 1350 až 1550.

Kôň na výjave je vyobrazený s jednoduchým postrojom a rovnakým perom na hlave. Súčasťou výbavy jazdca je dobre rozpoznateľná ostroha s ozubeným kolieskom na ovládanie koňa jazdcom. Paralelou môže byť konkrétny nález železných ostrôh z Oponického hradu. Majú malý otvor na umiestnenie ozubeného kolieska, ktoré doposiaľ v nálezovom súbore absentuje. Takýto druh ostrôh bol využívaný v závere 14. až prvej polovici 15. storočia (Repka/Sater/Šimunková 2017, 195, 196).

Jazda na koni bola znakom vyššieho postavenia v stredovekej spoločnosti. Dokladajú to početné reliéfy kachlíc s vyobrazením jazdca z obdobia 15. a 16. storočia, ktoré pochádzajú zo slovenských hradov, ako napríklad hrad v Bratislave (Holčík 1978, obr. X), Kežmarku (Polla 1971, 113, obr. 98: 4), Šášov (Hoššo 1996, obr. 11: 2), Šintava (Bielich 2010, evidenčné číslo 0284), tiež z Banskej Bystrice (Mácelová 1999, 414) a Nitry – Mostnej ulice (Bielich/Samuel 2007, 27).

#### *Zostúpenie Ducha svätého*

Päť zlomkov je súčasťou jednej samostatnej kachlice. Zachovaná časť zobrazuje tri, pravdepodobne, mužské postavy, stojace pod arkádou (obr. 5). Postava nachádzajúca sa na kraji má vztýčenú hlavu a pozerá smerom hore. Pre fragmentárne zachovanie nie je možné s presnosťou určiť motív na kachlici. Zobrazenie viacerých stojacich postáv je známe prevažne z biblických motívov Nového zákona. Najväčšiu podobnosť má so scénou Zostúpenie Ducha svätého, ktorá zobrazuje tri mužské postavy s holubicou ako symbolom



*Obr. 4. Fragmenty troch kachlíc s motívom Jazdec na koni, Oponický hrad. Foto: B. Jančiová*

čistoty a Ducha svätého. Takýto motív sa objavuje v 16. storočí na kachliciach z hradu v Topoľčiankach (tab. I: 1; *Ruttkay 2008*, 189, B 13) a v podobe fragmentu holubice na hrade Šintava (*Bielich 2010*, evidenčné číslo 0288). Klenba a stĺpy, ktoré tvoria orámovanie celého motívu, zaraďujú kachlice jednoznačne do obdobia renesancie.

Spojením oponických a topoľčianskych fragmentov kachlíc sa dá čiastočne rozpoznať odev postáv. Charakteristickým prvkom sú pančuchové nohavice, košeľovitý odev, končiaci približne v mieste kolien, a rovnako dlhý plášť. Vrchným mužským odevom boli od 14. storočia plášte, ktoré sa spínali vpredu sponou či gombíkmi, boli s rukávmi alebo bez nich, často sa dopĺňali kapucňou či kuklou. Dĺžka plášťa sa v priebehu času menila. Z pôvodne dlhého tvaru sa vyvinul renesančný plášť, ktorý siahal po lýtka alebo polovicu stehien, až po celkom krátku formu (*Zubercová 1988*, 49).



*Obr. 5. Fragment kachlice s motívom Zostúpenie Ducha svätého, Oponický hrad. Foto: B. Jančiová*

*Dvojica oproti sebe stojacich postáv*

Kachlice zachytávajú dvojicu mužských postáv, pravdepodobne šľachticov, stojacich tvárou k sebe pod arkádou (obr. 6). Majú oblečený krátky plášť siahajúci po kolena, pod ním odev rovnakej dĺžky, ktorý však nie je jednoznačne viditeľný, a na nohách pančuchové nohavice. Pokrývku hlavy mužov predstavuje baret, ktorý sa u nás rozširuje pod vplyvom talianskej módy od 15. storočia. Môže mať rôzne tvary, nasadenie na hlavu i materiál (pozri *Sendeková 2012, 299*). Šľachtic s baretom na hlave je tiež vyobrazený na kachlici z hradu v Topoľčiankach, ktorá je datovaná do 16. storočia (*Ruttkay 2008, Tab. XI: B43*). Architektonické orámovanie centrálneho motívu v podobe dvoch stĺpov spojených arkádou zodpovedá renesančnému štýlu.

*Štítonosič*

Fragmenty jednej kachlice v súbore zachytávajú štítonosiča. Predstavuje ho vzpriamená mužská postava – pravdepodobne anjel, odtý vo výrazne prestrihávanom odevu (obr. 7). V natiahnutých rukách drží štít s erbom, na ktorom je zachovaná hlava bližšie neidentifikovateľného vtáka.

Výjav štítonosiča sa objavuje už od obdobia gotiky, a to buď v podobe herolda alebo anjela ako ochrancu (*Mácelová/Kvietok 2013, 17*). Na základe vyobrazeného erbu rozlišujeme mestské, rodové a zemské motívy (*Bielich 2010, 137*). Podľa *M. Bielicha (2010, 137)* pochádza z územia Slovenska doposiaľ najväčší počet zlomkoch kachlíc s týmto motívom. Z obdobia 15. storočia sem patria napríklad nálezy z hradu Brekov (*Chovanec 2003, 13*), Parič (*Chovanec 2003, 47*), z Kláštoriska v obci Letanovce (*Egyházy-Jurovská/Fürýová 1993, obr. 40*). Počas vlády Jagelovcov na prelome 15. a 16. storočia zaznamenávame vrchol mestskej heraldiky (*Kvietok/Mácelová 2013, 17*). Výjav pretrváva aj v mladšom období 16. a 17. storočia, a to na nálezoch z hradu v Topoľčiankach (*Bielich 2010, evidenčné číslo 0364*) a ďalších lokalít.



Obr. 6. Fragменты двух кachлиц с мотивом Двойца oпроти себе стоячих постáv, Oponický hrad. Foto: B. Jančiová



Obr. 7. Fragment kachlice s motivom Štítonosič, Oponický hrad. Foto: B. Jančiová

Postava vyobrazená na kachlici z Oponíc je zachovaná od pásu nahor, a preto nie je možné identifikovať celý jej odev. Oblečenú má úzku prestrihávanú košeľu s dlhými rukávmi, ktorá je lemovaná a na niektorých prestrihávaných častiach doplnená perlami. Prestrihávanie sa ako dekoratívny prvok odevu objavuje na konci 15. storočia a predstavuje renesančné vplyvy (Luštiková/Rusnák 2016, 487).

### Ženský figurálny motív

#### *Zvestovanie Panne Márii*

Scéna „Zvestovanie Panne Márii“ je zachytená 13 zločkami, ktoré tvoria jednu, takmer kompletne zachovanú kachlicu (obr. 8). Tá zobrazuje archanjela Gabriela, keď zostúpil cez nebeskú bránu k modliacej sa Márii a zvestoval jej správu o Božom narodení. Táto biblická udalosť sa pre kresťanov stala obľúbeným námetom mnohých umeleckých diel. Jediná analogická kachlica na území Slovenska je datovaná do 16. storočia a našla sa na hrade v Topoľčiankach (tab. I: 3, *Ruttkaý 2008, 182*). Známa je však matrica na výrobu tohto motívu z neznámej lokality, ktorá pochádza tiež zo 16. storočia a je uložená v Hornonitrianskom múzeu v Prievidzi (tab. I: 4; *Egyházy-Jurovská/Füryová 1993, obr. 21*).

Vo všetkých prípadoch je Panna Mária odetá v rovnakých šatách – spodný odev predstavuje pravdepodobne košeľa alebo voľné rúcho (tunika) s tesným výstrihom okolo krku a cez plecia má voľne prehodený dlhý plášť. Ten je zdobený perlovým lemovaním po okraji a volánikmi v jeho najspodnejšej časti. Dlhé vlasy má Mária na znak panenstva rozpustené. Oblúk okolo jej hlavy môže predstavovať bohato zdobenú perlovú čelenku, tzv. partu, ktorá bola bežným doplnkom účesu slobodných dievčat, alebo ide o znázornenie svätožiary (*Zubercová 1988, 39, 40*). Okrem Márie sa na kachlici objavuje postava archanjela Gabriela vo voľne padajúcich šatách s dlhými rukávmi, ktoré sú v páse stiahnuté. Celý výjav je vsadený do renesančného architektonického orámovania.



Obr. 8. Fragment kachlice s motívom Zvestovanie Panne Márii, Oponický hrad.

Foto: B. Jančiová



*Svätá Margaréta*

Nasledujúci motív je zachytený viacerými fragmentmi. Predstavuje ho postava svätej Margaréty spolu s drakom ako jej typickým atribútom (obr. 9). Podľa legendy sa mučenej panne Margaréte zjavil diabol v podobe draka, ktorého zahnila v nepriateľskom boji pomocou kríža (*Mácelová/Kvierok 2013, 13*). Centrálny motív je vsadený do architektonického orámovania v podobe gotického výklenku so stĺpkami a fialovými nadstavcami po stranách. Takýto výjav je v kachliarstve na území dnešného Slovenska pomerne často rozšírený. Našiel sa napríklad na Bratislavskom hrade (tab. I: 2; *Holčík 1978, obr. 64*), hrade Parič (*Chovanec 2005, 50, obr. 27*), Šintava (*Egyházy-Jurovská/Füryová 1993, obr. 12*), hrade v Topoľčiankach (*Ruttkay 2008, 185, B7*), v obci Rumanová (*Bielich 2016, 170, obr. 7*) a tiež v meštianskom dome na Dolnej ulici č. 35 v Banskej Bystrici (*Mácelová 2009, 403, obr. 7: 2*). Všetky spomenuté exempláre sú v rovnakom umeleckom štýle, datované na záver 15. až začiatok 16. storočia, a predstavujú tzv. banskobystrický typ kachlíc (*Mácelová 2006, 377*).<sup>7</sup>

Centrálna postava svätice je zobrazená v dlhých nariasených šatách (tunike), siahajúcich po zem. Tvorí ich úzky živôtik so širokým oválnym výstrihom prechádzajúcim na ramená a sukňa rozširujúca sa od pásu, ktorý je ešte zvýraznený opaskom. Vrchnú ženskú časť odevu predstavuje plášť, ktorý má svätica prehodený cez chrbát. Dôležitým prvkom je aj samotný účes svätej Margaréty. Dlhé pramene vlasov má voľne pustené a ozdobené jednoduchou čelenkou na vrchu hlavy.

Vyobrazené prvky, ako stĺpy s klenbou a fialami, postava bez náznaku pohybu, nepomer medzi časťami tela, dlhý nariasený odev po zem či vypuklá tvár s očami, sú typické pre gotický umelecký štýl.



Obr. 9. Fragment kachlice s motívom Svätá Margaréta, Oponický hrad.

Foto: B. Jančiová

<sup>7</sup> Kachlice s motívom svätcov boli pravdepodobne vyrábané v druhej polovici 15. storočia v dielni v Banskej Bystrici, ktorá je lokalizovaná do tzv. Botharovho domu na Dolnej ulici č. 35 (bývalý dom Dr. Samuela Bothára). Na parcele domu sa našli (pri zemných prácach v roku 1894, počas zisťovacieho výskumu prof. Balaša v roku 1974 a pri umelecko-historickom výskume v roku 1979) fragmenty, ale i celé kusy kachlíc a jama na ťažbu hrnčiarskej hlíny sekundárne vyplnená neglazovanými kachlicami – polotovarmi, poškodenými výrobkami a vypálenými hlinenými negatívami (*Mácelová 2009, 400, 401*). Podľa P. Voita a I. Holla (1963, 48, 49) tu existovala hrnčiarska dielňa, ktorá zanikla pri veľkom požiari mesta začiatkom apríla roku 1500.

## Zhodnotenie

Súbor kachlíc z Oponického hradu je zastúpený variabilitou figurálnych motívov, ktoré možno rozdeliť na vyobrazenie mužských či ženských postáv a prostredníctvom nich sledovať spoločenské formy odievania i módné premeny.

Mužské postavy sú zachytené na šiestich motívoch, na ktorých je možné rozoznať štyri odlišné formy odevu a jeho súčastí.

Do prvej skupiny radím štylizované motívy *Jazdec na koni* a *Postava ukazujúca na nápis*. Sú vyhotovené v rovnakom umeleckom štýle a je na nich vidieť takmer identickú formu odevu v podobe priliehavých pančuchových nohavíc, tesného kabátca či suknice<sup>8</sup> s radom gombíkov a bližšie neurčiteľnou kónickou pokrývkou hlavy. V oboch prípadoch sú muži vyzbrojení a predstavujú bojovníkov. V období 14. a 15. storočia, keď prevláda gotický umelecký sloh, je charakteristickým elementom stredovekého života rytierstvo<sup>9</sup>. Práve s vývojom vojenskej výzbroje a výstroje úzko súvisel aj vývoj šľachtického civilného mužského odevu. Na prelome letopočtov sa so skracovaním brnenia skracovali i kabátce a suknice. Často siahali len poniže bokov, a preto získavajú väčší význam pančuchové nohavice, ktoré zvyrazňovali konkrétne tvary tela. Aj strih samotnej suknice či kabátca sa pre zdôraznenie štíhleho drieku tvaroval a zužoval. Pod týmto vplyvom prevládal estetický ideál spoločnosti, v ktorej bol základom mladý ušľachtilý muž so starostlivo upraveným zovňajškom. Postupne sa odev zúžil natoľko, že sa nedal obliekať cez hlavu a bolo nutné vytvoriť zapínanie. Osobitnou funkčnou súčasťou odevu boli od 14. storočia gombíky prevliekané cez dierky, ktoré sa stali obľúbeným dekoratívnym prvkom. Celkový výzor dotvárali rôzne pokrývky hlavy. Podľa materiálu, formy či ich ozdôb symbolizovali určitý spoločenský stav (*Zubercová 1988, 34-47*).

Výsledná podoba takéhoto odevu a jeho súčastí je prejavom gotického štýlu. Nájdeme ho napríklad aj na freske v Kostole sv. Šimona a Júdu v Liptovských Sliachoch z konca 14. storočia, ktorá symbolizuje Pašiový cyklus (tab. II: 2; *Zubercová 1988, 48*) či z knižnej maľby Viedenskej obrázkovej kroniky zo 70. rokov 14. storočia (tab. II: 1; *Zubercová 1988, 36*).

Druhú skupinu tvorí trojica motívov ako *Dvojica oproti sebe stojacich šľachticov* a *Zostúpenie Ducha svätého*. Spája ich rovnaká forma odevu, ktorý sa v Uhorsku objavuje na prelome 15. a 16. storočia a reprezentuje nastupujúcu renesančnú módu.<sup>10</sup> Základom je sukница (v dobových prameňoch nazývaná tunika) siahajúca do oblasti kolien, pančuchové nohavice a vrchný plášť. Ten bol od druhej polovice 15. storočia bohato riasený do pravidelných záhybov. Postupne sa ustálil široký, tvarovo prirodzenejší, voľne padajúci plášť, väčšinou bez rukávov a goliera. Samotná dĺžka odevu bola rôzna, v závislosti od spoločenského postavenia či funkcie. Napríklad dlhý plášť bol reprezentačný a odlišoval učených ľudí (najmä lekárov, pisárov, učiteľov), ale i zámožných mešťanov (*Luštiková/Rusnák 2016, 487*).

V období renesancie dochádza k miešaniu starších domácich tradícií s novými estetickými vplyvmi okolitých krajín, ako Taliansko, Nemecko, Burgundsko, ale aj Turecko (*Zubercová 1988, 63*). Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sa presadil princíp harmónie. Základom sa stali prirodzená krása a individualita jednotlivca. Cieľom bolo cítiť sa pohodlne a pritom reprezentačne (*Zubercová 2001, 67*). K tomu tiež slúžila svetská čiapka, tzv. baret, ktorý prináša talianska renesancia a v 15. storočí patril k najrozšírenejším typom pokrývky hlavy (*Sendeková 2012, 299*).

Odlišný štýl v móde reprezentuje motív *Štítonosič*, ktorý je treťou skupinou v rámci mužských postáv. Jeho detailne prepracovaný odev patrí k vrcholným dielam renesancie. Prestrihávanie ako prvok sa v móde objavuje pod vplyvom talianskej renesancie na konci

<sup>8</sup> Suknica aj kabátce sú základom mužského odevu, rozlišujú sa prestrihnutím. Kabátce je rozstrihnutý a zopnutý po celej svojej dĺžke, kým sukница je prestrihaná len čiastočne na hrudi (*Sendeková 2012, 282*).

<sup>9</sup> Sformovalo sa najmä v oblasti Francúzska a Talianska a v uhorskom prostredí sa udomácnilo s rodom Anjuovcov (*Hufka 2005, 69*).

<sup>10</sup> Nádheru talianskej renesančnej módy priniesla v roku 1476 do Uhorska druhá manželka Mateja Korvína, dcéra neapolského kráľa Beatrix Aragonská. Na Slovensku sa renesančné prvky v odievaní objavujú najskôr v obchodných mestách prostredníctvom nemeckých, sliezskych, poľských a rakúskych miest (*Zubercová 2001, 65, 70*).

15. storočia (Luščíková/Rusnák 2016, 487). Primárnym cieľom bola praktická stránka, keď pôvodný gotický úzky odev formujúci postavu bol pre uvoľnenie na niektorých miestach (napr. lakte a pleciah) prestrihávaný. Postupne sa prestrihávanie stalo aj estetickou záležitosťou, čo vyústilo do pôsobivých renesančných motívov a strihov. Dekoratívny prvkom tejto doby je tiež pôsobivé lemovanie šiat a ich zdobenie perlami (Sendeková 2012, 305).

Posledné mužské zobrazenie predstavuje archanjel Gabriel z motívu *Zvestovanie Panne Márii*. Typické anjelské rúcho nepodlieha výrazným módnym zmenám. Predstavuje antické tradície, ktoré si cirkev udržiava dlhú dobu až do súčasnosti (Orosová 2006, 54).

Ženskú dobovú módu je možné sledovať prostredníctvom dvoch motívov – *Svätá Margaréta* a scéna *Zvestovanie Panne Márii*. Tieto vyobrazenia majú spoločný prvok – účes charakteristický pre slobodné dievčatá. Dlhé vlasy boli vzorom krásy, na znak panenstva sa nosili voľne rozpustené a ozdobené mohli byť vencom alebo členkou. K prekryvaniu vlasov závojom či čepcom dochádza až vtedy, keď sa slobodné dievča mení na vydatú ženu. Tento trend vychádza v 14. storočí z cirkevných noriem a pretrváva dlhú dobu – v Uhorsku do druhej polovice 18. storočia a v ľudovom odevu niekedy až do súčasnosti (Zubercová 1988, 39, 40).

Vyobrazenie svätej Margaréty nesie jednoznačné prvky gotického štýlu. Ideál krásy tejto doby sa prejavil aj v ženskej móde. Dlhé šaty so záhybmi zakrývajú topánky a spolu so živôtikom, ktorý je ukončený širokým oválnym výstrihom, formujú postavu. Opasok v prirodzenej polohe alebo posunutý mierne nahor zvýrazňuje pás. S týmito prvkami sa stretávame na prelome 15. a 16. storočia, keď sa pozornosť zameriava na hornú časť šiat a jej zdobenie. Vrchným ženským odevom zostáva aj naďalej plášť (Orosová 2006, 56). Práve v tomto duchu býva svätá Margaréta často zobrazená aj v rámci neskorších umeleckých diel. Príkladom môže byť maľba Margaréty bojujúcej krížom proti drakovi v Bazilike sv. Petra v Ríme (tab. II: 3; Internetový zdroj 2). Autorom je taliansky maliar Guercino, ktorý žil v rokoch 1591 až 1666 (Internetový zdroj 1).

Poslednou sledovanou scénou je *Zvestovanie Panne Márii*. Bohorodička je oblečená v dlhšej košeli, resp. tunike a plášti. Takýto typ odevu má už dlhú tradíciu. V antickom Ríme nosili tuniku muži aj ženy a mala symbolický význam, bola odrazom osobnosti – spájala dušu a telo (Machálková 2009, 10). U nás najstaršie, dlhé podoby košeľovitého odevu s rukávami, boli základným a často jediným oblečením pracujúcich ľudí (roľníkov a remeselníkov). Postupne sa menili dĺžka, strih, materiál, farba, súčasti i zdobenie košiel a začali ich ako odev používať i vyššie vrstvy. Podľa E. Sendekovej (2010) môže vyobrazený odev predstavovať aj nočné oblečenie. V období 15. storočia bolo zvykom spávať nahí alebo v dlhšom košeľovitom odevu (Petráň 1985, 342). Rovnaký odev je tiež na výjave „Panna Mária zo Zvestovania“ z maľby gotického oltára sv. Barbory v Bardejove, ktorého zhotovenie sa datuje približne do rokov 1450 – 1460 (tab. II: 4; Sendeková 2010, 377, obr. 14). Takéto stvárnenie bohorodičky a archanjela Gabriela pretrváva dlhú dobu, až do súčasnosti.

Pozoruhodný je Máriin plášť z výjavu na kachlici. Románska móda prevzala tento prvok zo starších tradícií (antického Grécka) a stal sa univerzálnym odevom všetkých tried (Machálková 2009, 10). Dlhá forma je typická aj pre obdobie gotiky a až v 15. storočí dochádza k jeho skracovaniu. Spodnú časť plášťa na kachlici zdobia volánikové prvky a bočný okraj je lemovaný perlami. Ozdobné lemy sa objavujú už v románskom slohu a v období gotiky bolo zdobenie šiat (spolu s formou, zdôraznením prvkov, množstvom súčastí, farbou i látkami) jedným zo základných parametrov pre začlenenie nositeľa do spoločenskej triedy, resp. sociálnej skupiny (Machálková 2009, 10; Zubercová 1988, 35).

## Diskusia

V minulosti zohrávala móda takú dôležitú úlohu ako v súčasnosti. Jednak z hľadiska reprezentatívneho, ako znak spoločenského postavenia, na vymedzenie príslušnosti, ale i pohlavia, osobného vkusu atď. Platilo to aj pre spoločnosť stredoveku a novoveku.

Pri poznávaní dobového odevu sa dá vychádzať z viacerých prameňov, ktoré sú ich priamym či nepriamym dokladom. Samotné archeologické nálezy v podobe zvyškov textílií sú na území Slovenska pomerne chudobné zastúpené. Zachovávajú sú však kovové alebo kostené súčasti (spony, pracky, gombíky, nášivky), ktoré mali praktickú i dekoratívnu funkciu. Tieto prvky boli znakom sociálneho postavenia a zvýraznili rozdiely medzi chudobným a bohatším obyvateľstvom.

O hodnote odevu v tomto období svedčia archívne pramene ako súpisy pozostalostí, majetkové inventáre či rôzne nariadenia. Opisujú situácie, v ktorých sa odev kradol, odnímal, predával, bol formou výplaty alebo slúžil k zbaveniu podlžnosti (*Sendeková 2010, 364*).

Početným svedectvom sú ikonografické doklady, najmä nástenné maľby v kostoloch, knižné rukopisy, plastiky či rôzne vyobrazenia na nehnuteľných artefaktoch (*Orosová 2006, 55, 56*).

Pri hodnotení ikonografických vyobrazení nastáva otázka hodnovernosti umeleckého stvárnenia. Umelci, resp. majstri, boli vďaka svojej šikovnosti často prizývaní z cudziny, kde sa formovali odlišné predstavy či štýly. Kultúrou odievania sa zaoberala *M. Orosová (2006)*, ktorá vyjadrila názor, že nie divák, ale umelec sa prispôsobuje momentálnemu vkusu. Práve odev alebo jeho jednotlivé prvky mali často provenienciu mimo Uhorska. Už na začiatku 14. storočia, za vlády Anjuovcov, zosilneli kontakty s Talianskom, Nemeckom, Francúzskom, Čechami či Poľskom, čo sa prejavilo vo viacerých oblastiach života. V móde sa objavuje cudzí štýl, ktorý až po prijatí a ustálení sa mohol prejavíť v umeleckej tvorbe. Tiež mohol byť viac či menej ovplyvnený pôvodnými domácimi prvkami (*Zubercová 1988, 33-35*).

Ďalším problémom je zobrazovanie historických (najmä biblických) postáv. Umelci sa mohli pridŕžiavať pôvodnej archaickej podoby alebo prispôbovať diela momentálnym trendom. *M. Orosová (2006)* vysledovala módné premeny sv. Barbory v ikonografii od 14. do 18. storočia. Podľa *Z. Drobnej a J. Durdíka (1956, 9)* umelec nehistorizuje svoje diela, ale približuje ich súčasníkom v podobe, ktorá im je známa. Niektoré postavy, ako napríklad apoštol, anjeli či Ježiš Kristus, však módnym vplyvom nepodliehajú, ich podoba sa už stala akýmsi archetypom. Podľa *R. Rusnáka a L. Luštíkovéj (2018)* závisí odev vyobrazených postáv od preferencií objednávateľa. Príkladom môže byť epitaf Kryštofa Thurzu v Levoči, ktorý sa nechal zobrazíť v historizujúcej zbroji (pozri *Huťka 2005*).

Pre overenie týchto tvrdení uplatňujem okrajovo interdisciplinárny prístup (archeologický spolu s umelecko-historickým). Niektoré módné trendy zachytené na kachliciach môžu byť sledované aj v rámci iných dobových umeleckých diel. Vo viacerých prípadoch sa odev a jeho súčasti zhodujú a tiež zodpovedajú pravdepodobnému datovaniu ich vzniku.

## Záver

Odevná kultúra je výsledkom pomalého a postupného procesu. Oplyvňuje ju najmä úžitková funkcia, ale aj pohlavie, vek, postavenie i sociálny či rodinný stav.

V predložennom príspevku som sa venovala zobrazeniu odevu a jeho súčastí na reliéfnych stenách komorových kachlíc z Oponického hradu. Na siedmich motívoch s vyobrazením ľudskej postavy bolo možné rozoznať módné trendy charakteristické pre obdobie gotiky a renesancie.

Zdá sa, že výjavy na niektorých kachliciach skutočne odrážajú dobovú módu, pričom sú do určitej miery autentickým prameňom a poskytujú bezprostredný náhľad do minulosti. Môžeme to doložiť na príklade gotických kachlíc s motívom *Svätá Margaréta* a tiež kachlíc s motívom *Zostúpenie Ducha svätého, Dvojica oproti sebe stojacich postáv* i *Štítonosič*.

Odlišný prípad reprezentuje mužský gotický odev z motívu *Jazdec na koni* a *Postava ukazujúca na nápis*. Tu je zaujímavý celkový výjav kachlice. Podľa vyobrazeného štýlu písma by malo ísť o renesanciu, zatiaľ čo na základe vyobrazeného meča a odevu ešte o obdobie gotiky. *R. Rusnák a L. Luštíková (2016)* objasnili prežívanie gotických prvkov popri renesančnom

orámovaní na kachliciach. Podľa nich je odev postáv závislý od objednávateľa kachlíc, ktorý môže prejavíť záujem o staršiu ikonografiu.

Ďalším príkladom je kachlica zobrazujúca *Zvestovanie Panne Márii*. Forma Máriiných šiat aj plášťa i odevu archanjela Gabriela pretrváva v spoločnosti od antiky až do súčasnosti a nepodlieha výrazným módnym vplyvom. Na základe analogických kachlíc či matrice z Topoľčianok, ale aj architektonického orámovania centrálného motívu spadajú kachlice do obdobia renesancie. V tomto prípade môže ísť o archetypálnu podobu Panny Márie a archanjela. Viaceré biblické udalosti či osoby sa stali obľúbeným námetom veriacich. Napríklad motív sv. Margaréty na oponických kachliciach v sebe spája viaceré prvky gotického štýlu. Podoba panny v typických gotických šatách sa stala obľúbeným vzorom, pod vplyvom historizmu pretrváva aj v mladšom období, keď sa stala inšpiráciou pre autorov neskorších umeleckých diel.

Dobová móda vyobrazená na kachliciach vypovedá tiež o samotnom zaradení či funkcii jednotlivca v stavovsky diferencovanej spoločnosti. Na fragmentoch oponických kachlíc je tak možné odlišiť bojovníkov, šľachticov i slobodné dievčatá.

Kachlice ako umelecké výtvyry sú výnimočným zdrojom informácií. Prostredníctvom módy nám približujú charakter minulej spoločnosti, ale aj napriek tomu sú len okrajovým prameňom pri poznávaní odevnej kultúry. Nevýhodou je ich farebné obmedzenie či zachovalosť. Takto vyobrazená móda môže odrážať dobové módné trendy alebo len ich neskoršie kópie, a preto nemôže byť rozhodujúcim indikátorom pri samotnom datovaní kachlíc. Pre získanie čo najhodnovernejších poznatkov je potrebné pozorne skúmať rôzne parametre v rámci multidisciplinárneho výskumu.

## LITERATÚRA

- Bielich/Samuel 2007* – M. Bielich/M. Samuel: Kachlice. In: G. Březinová/M. Samuel (eds.): „Tak čo, našli ste niečo?“ Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra 2007, 79-90.
- Bielich 2010* – M. Bielich: Kachlice z hradov západného Slovenska. Dizertačná práca. Nitra 2010.
- Bielich 2011* – M. Bielich: Archeologický výskum delového bastiónu Oponického hradu. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008, 2011, 67, 68.
- Bielich 2016* – M. Bielich: Stredoveké osídlenie v Rumanovej. Zborník slovenského národného múzea 110, Archeológia 26, 2016, 163-171.
- Bóna/Repka/Sater 2017* – M. Bóna/D. Repka/P. Sater: Oponický hrad. Dejiny, výskum a obnova pamiatky. Nitra 2017.
- Drobná/Durdík 1956* – Z. Drobná/J. Durdík: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské (1350-1450). Praha 1956.
- Egyházy-Jurovská/Füryová 1993* – B. Egyházy-Jurovská/K. Füryová: Stredoveké kachlice. Katalóg. Bratislava 1993.
- Embleton 2007* – G. Embleton: Odev a zbroj vojáka ve středověku: znovuzrozené v barevných fotografiích. Fighters Publications 2007.
- Halzbauer 1998* – Z. Halzbauer: Krása středověkých kamen. Odraz náboženských idejí v českém řemesle. Praha 1998.
- Holčík 1976* – Š. Holčík: Stredoveké kachlice na Slovensku. Zborník Slovenského národného múzea 70, 1976, 91-112.
- Holčík 1978* – Š. Holčík: Stredoveké kachliarstvo. Bratislava 1978.
- Hoššo 1996* – J. Hoššo: Archeologický výskum hradu Šášov. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica 42, 1996, 7-47.
- Huťka 2005* – M. Huťka: Reflexia rytierstva v stredovekej sakrálnej ikonografii na Slovensku. In: J. Meliš (zost.): Rytierstvo element v živote stredovekého človeka. Zborník príspevkov z rovníomenného sympózia Trnava, 5. – 7. novembra 2004. Trnava 2005, 68-88.

- Chovanec 2003* – J. Chovanec: Gotické a renesančné kachlice. Hrad Parič a východné Slovensko. Dizertačná práca. Bratislava 2003.
- Chovanec 2005* – J. Chovanec: Palatínska pec Imricha Peréniho. In: J. Chovanec (ed.): Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov 2005, 23-54.
- Klučina 2004* – P. Klučina: Zbroj a zbrane: Evropa v 6. – 17. storočí. Praha 2004.
- Luštiková/Rusnák 2016* – L. Luštiková/R. Rusnák: Odras dobovej meštianskej módy na košických nálezoch kachlíc z 15. – 16. storočia. *Archaeologia historica* 42, 2016, 475-499.
- Mácelová 1999* – M. Mácelová: Výsledky výskumu Mestského hradu v Banskej Bystrici. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* 1997, 1999, 111-113.
- Mácelová 2006* – M. Mácelová: Atribúty svätca na gotických kachliciach stredoslovenskej banskej oblasti. In: R. Kožiak (ed.): Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II. Bratislava 2006, 369-382.
- Mácelová 2009* – M. Mácelová: Nepochybný súbor neskorogotických kachlíc z Dolnej ulice v Banskej Bystrici. *Archaeologia historica* 34, 2009, 399-413.
- Mácelová/Kvietok 2013* – M. Mácelová/M. Kvietok: Krása kachlíc: Katalóg výstavy. Vzácné neskorogotické a renesančné kachlice. Banská Bystrica 2013.
- Machálková 2009* – K. Machálková: Odev jako výraz osobnosti. Bakalárska práca. Brno 2009.
- Menclová* – D. Menclová (pozostalosť): náčrtky a poznámky z prieskumu hradu Oponice. Archiv Národního muzea v Prahe, fond Pozostalost' Václava a Dobroslavy Menclovcov, krabice 18, 36, 57.
- Oakeshott 1960* – R. E. Oakeshott: *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. London 1960.
- Orosová 2006* – M. Orosová: Módné premeny Svätej Barbory. Výtvarné dielo ako prameň pre dejiny odievania. Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II. *Chronos* 2006, 53-66.
- Pavlík/Vitanovský 2004* – Č. Pavlík/M. Vitanovský: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezku: Ikonografický atlas reliéfů a kachlích gotiky a renesance. Praha 2004.
- Petráň 1985* – J. Petráň: Dějiny hmotné kultury 1-2. Kultura každodenního života od 13. do 15. století. Praha 1985.
- Polla 1971* – B. Polla: Kežmarok: výsledky historicko-archeologického výskumu. Bratislava 1971.
- Repka/Sater/Šimunková 2017* – D. Repka/P. Sater/K. Šimunková: Archeologické nálezy z Oponického hradu. Rozbor nálezov získaných počas sanácie hradu v rokoch 2001 – 2014 a archeologického výskumu v rokoch 2015 – 2016. *Študijné Zvesti AÚ SAV* 62, 2017, 181-206.
- Ruttkay 2008* – M. Ruttkay: Kachlice z hradu v Topoľčiankach. *Študijné Zvesti AÚ SAV* 43, 2008, 123-234.
- Sendeková 2010* – E. Sendeková: Ženský odev v ikonografii a plastikách gotických oltárov v Bardejove v kontexte s vybranými majetkovo-právnymi písomnosťami z obdobia stredoveku. In: M. Chovanec/J. Sipko (eds.): Zborník zo 6. študentskej vedeckej konferencie. Prešov 2010, 363-390.
- Sendeková 2012* – E. Sendeková: Mužský odev v obraze testamentov a ikonografie gotických oltárov Baziliky sv. Egídia v Bardejove v stredoveku. In: M. Chovanec (ed.): Zborník zo 7. študentskej vedeckej konferencie. Prešov 2012, 283-308.
- Slivka 2017* – M. Slivka: Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska. *Archaeologia historica* 42, 2017, 819-849.
- Voit/Holl 1963* – P. Voit/I. Holl: *Alte ungarische Ofenkacheln*. Budapest 1963.
- Zubercová 1988* – M. M. Zubercová: Tisícročie módy: z dejín odievania na Slovensku. Bratislava 1988.
- Zubercová 2001* – M. M. Zubercová: Košeľa ako súčasť renesančného odevu. *Pamiatky a múzeá* 50, 2001, 67-60.

## Internetové zdroje

1. Nový Guercino: Kopie, nebo replika?. Autor: J. Zapletalová. file:///C:/Users/HP/Downloads/2011\_3-4\_zapletalova2.pdf, citované 24.10.2018.
2. <http://www.zivotopisysvatych.sk/margareta/>, citované 24.10.2018.
3. <https://www.pamiatky.sk/po/po/Details?id=6874>, citované dňa 16.12.2018.
4. Výsledky doterajšieho výskumu jadra Topoľčianskeho hradu. Autori: M. Bóna/P. Bárta/R. Daňo/R. Ragač. [https://www.academia.edu/6822421/B\\_%C3%B3\\_n\\_a\\_M.\\_B\\_a\\_r\\_t\\_a\\_P.\\_D\\_a\\_%C5%88\\_o\\_R.\\_R\\_a\\_g\\_a\\_%C4%8D\\_R.\\_2013\\_V%C3%BDsledky\\_doteraj%C5%A1ieho\\_v%C3%BDskumu\\_jadra\\_Topo%C4%BE%C4%8Dianskeho\\_hradu](https://www.academia.edu/6822421/B_%C3%B3_n_a_M._B_a_r_t_a_P._D_a_%C5%88_o_R._R_a_g_a_%C4%8D_R._2013_V%C3%BDsledky_doteraj%C5%A1ieho_v%C3%BDskumu_jadra_Topo%C4%BE%C4%8Dianskeho_hradu). citované dňa 8. 6. 2018.

## SUMMARY

### A contribution to the knowledge of period fashion of the 15<sup>th</sup> and 16<sup>th</sup> centuries on the example of stove-tile finds from the Oponice castle

The diverse collection of Gothic and Renaissance stove-tiles was discovered during the reaserch of the Oponice castle carried out by the Department of Archaeology of the Faculty of Arts of the Constantine the Philosopher University in Nitra in 2015 – 2018. Considerable part of the collection comprised panel stove-tiles with relief-decorated fronts walls which are evidence of the developed heating system at the castle as well as of the aesthetical sense of producers or their customers. Stove-tiles as works of art reacted to the changing demands in various spheres of life and are thus an important iconographic sources. Floral, figural, geometrical and heraldic motifs prevail in the collection of stove-tiles from the Oponice castle. The primary goal of this contribution was to study the figural motifs and define individual stove-tiles on the basis of depicted garments.

Human figures with suggested clothes can be recognized on several fragments which represent seven types of motifs. Among them, fashion trends typical of the periods of Gothic and Renaissance were distinguished; they are important from the aspect of representation of social status, gender, personal taste, etc.

Female and male garments did not differ much in individual periods. Identical ideas influencing the culture of clothing prevailed in the society. Trousers were the only difference – they are absent in women's fashion for a long time.

In the Gothic period (the 14<sup>th</sup> and 15<sup>th</sup> centuries), an aesthetic ideal of the society prevailed. Figure-shaping clothes were fundamental – pleated dresses, pantyhose, belts emphasizing waist and close-fitting jerkins or skirts. Under this influence, individual shapes gradually got tighter until it was not possible to put the clothes on over the head any more and it was necessary to create some kind of fastening (*Zubercová 1988, 34-47*). Such fashion elements are depicted on the stove-tiles with the motifs of *A Figure Pointing at an Inscription, A Horse Rider* or *Saint Margaret*, classifying them in the Gothic style.

The principle of harmony was important in the Renaissance period. The natural beauty of individuals with the aim to feel comfortable as well as look good became fundamental. Mixing of older domestic traditions with new aesthetic influences occurs in fashion. Wearing pantyhose survives, the close-fitting and figure-shaping Gothic garments are cut in some places to feel looser. Gradually, cut slits became a matter of aesthetics, together with hems and pearl decoration. Cloaks were the outer garments in the 14<sup>th</sup> century. They became shorter and – together with berets – they had a representative function (*Zubercová 1988, 63-75*).

Head covers are also an important parameter for social classification. Soldiers wore various types of conical caps or felt hats (*Embleton 2007, 36; Sendekova 2002, 299*). For women, the hair-do typical of single girls was important. Long hair was the symbol of beauty, girls wore it loose as a sign of virginity and it could have been decorated by a wreath or a headband. When a girl changed into a married woman, she covered her hair with a veil or bonnet. This

trend in the 14<sup>th</sup> century follows from church norms and survives for a long time (Zubercová 1988, 39, 40).

Most scenes depicted on the stove-tiles really reflect the period fashion which corresponds with the dating of the stove-tiles. Thus, they are an authentic source to some extent and they provide a direct insight into the past. Only the Biblical figures such as Virgin Mary or an angel from the motif of *The Annunciation to the Blessed Virgin Mary* are not subject to fashion influences, since their design became a sort of archetype.

### **List of figures**

Fig. 1. Groundplan of the Oponice castle with division to individual parts (after *Bóna/Repla/Sater 2017, 10, obr. 4*).

Fig. 2. Representation of relief motifs in the collection of stove-tiles from Oponice castle. A - figural motif, B - plant and plant-zoomorphic motif, C - heraldic motif, D - geometric motif, E - architectural motif.

Fig. 3. Fragments of four stove-tiles with the motif of *A Figure Pointing at an Inscription*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Fig. 4. Fragments of three stove-tiles with the motif of *A Rider on a Horse*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Fig. 5. Fragment of a stove-tile with the motif of *The Descent of the Holy Spirit*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Fig. 6. Fragments of two stove-tiles with the motif of *A Couple of Opposing Figures*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Fig. 7. Fragment of a stove-tile with the motif of *A Shield Bearer*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Fig. 8. Fragment of a stove-tile with the motif of *The Annunciation to the Blessed Virgin Mary*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Fig. 9. Fragment of a stove-tile with the motif of *Saint Margaret*, the Oponice castle. Photo by B. Jančiová.

Pl. I. 1 - stove-tile with the motif of *The Descent of the Holy Spirit* from the Topoľčianky castle (*Bielich 2010, ev. no. 0288*); 2 - stove-tile with the motif of *Saint Margaret* from the Bratislava castle (*Mácelová 2009, 403, obr. 7: 2*); 3 - stove-tile with the motif of *The Annunciation to the Blessed Virgin Mary* from the Topoľčianky castle (*Ruttkay 2008, 182, tab. I*); 4 - matrix for stove-tiles with the motif of *The Annunciation to the Blessed Virgin Mary*, unknown site (*Egyházy-Jurovská/Füryová 1993, obr. 21*).

Pl. II. 1 - noblemen wearing belted skirts and pantyhose, book painting of the Vienna Illuminated Chronicle, 1370s (*Zubercová 1988, 36*); 2 - male figures in short close-fitting jerkins and belts, detail of a fresco depicting a Passion procession, Church of St Simon and Jude in Liptovské Sliache, end of the 14<sup>th</sup> century (*Zubercová 1988, 48*); 3 - painting of Saint Margaret and the Dragon, St. Peter's Basilica in Rome (Internet source 2); 4 - scene of Virgin Mary from the Annunciation, painting of the Gothic altar of Saint Barbara, Bardejov, 1450 - 1460 (*Sendeková 2010, 377, obr. 14*).

*Translated by Viera Tejbusová*

Mgr. Barbora Jančiová  
Katedra archeológie FF, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre  
Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika  
barbora.janciova@student.ukf.sk





1



2



3



4



Tab. I. 1 – kachlica s motívom Zostúpenie Ducha svätého z Topoľčianskeho hradu (Bielich 2010, evidenčné číslo 0288); 2 – kachlica s motívom Sv. Margaréty z Bratislavského hradu (Mácelová 2009, 403, obr. 7: 2); 3 – kachlica s motívom Zvestovanie Panne Márii z Topoľčianskeho hradu (Ruttkay 2008, 182, tab. I); 4 – forma na výrobu kachlice s motívom Zvestovanie Panne Márii, neznáma lokalita (Egyházy-Jurovská/Füryová 1993, obr. 21)



1



2



3



4

Tab. II. 1 – šľachtici oblečení v prepásaných sukniaciach a pančuchových nohaviciach, knižná maľba Viedenskej obrázkovej kroniky, 70. roky 14. storočia (Zubercová 1988, 36); 2 – mužské postavy v krátkom priliehavom kabátci s gombíkmi a opaskom, detail fresky zobrazujúci pašiový sprievod, Kostol sv. Šimona a Júdu v Liptovských Sliáčoch, koniec 14. storočia (Zubercová 1988, 48); 3 – maľba Svätá Margaréta bojujúca s drakom, Bazilika sv. Petra Rím (Internetový zdroj 2); 4 – výjav Panna Mária zo Zvestovania, maľba gotického oltára sv. Barbory, Bardejov, 1450 – 1460 (Sendeková 2010, 377, obr. 14)